

MAGYARORSZÁG KELEMEN DIDÁK KORÁBAN¹ (1683-1744)

HORVÁTH ZITA

Tanulmányomban – a felkérés alapján – Magyarország köztörténetét igyekszem felvázolni, azt a 61 évet, amely Kelemen Didák születésétől haláláig tart. Ez a 61 év rendkívül izgalmas és eseményekkel teli időszak volt, igyekszem ebből a korszakból a legfontosabb eseményeket bemutatni, amelyek hosszú távon meghatározták az ország sorsát. A tanulmány terjedelmi korlátja nem teszi lehetővé, hogy a társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokra is kitérjek, ezért azokat a főként politikatörténeti eseményeket vázolom fel, amelyek nagy jelentőséggel bírtak.

Kelemen Didák születésekor az ország már közel 150 éve két nagyhatalom szorításában élte mindennapjait. 1541-től, Buda elfoglalásától kezdve az ország nyugati és északi része kifli alakban a Habsburg Birodalom fennhatósága alatt állt, az ország középső részét az Oszmán Birodalom uralta és az ország harmadik részéként létrejött az Erdélyi Fejedelemség (hivatalosan az 1570-ben megkötött, majd 1571-ben ratifikált speyeri egyezményben jött létre az Erdélyi Fejedelemség, addig Szapolyai János és fia János Zsigmond királyként uralkodott ezen a területen). Egy rövid időre pedig, 1682 és 1685 között Thököly Imre hatalma alatt létrejött a Felső-Magyarországi Fejedelemség. 1683-ban a politikai és közigazgatási megosztottság lassan a végéhez közeledett, jóllehet ezt a kortársak még ekkor nem remélhették. 1683-ban az Oszmán Birodalom úgy döntött, hogy feléleszti I. (Nagy) Szulejmán tervét, Bécs elfoglalását. 1683-ban Kara Musztafa nagyvezír a lengyel és orosz háború után újra a császárváros, Bécs ellen vezette az Oszmán Birodalom hadseregét, vállalkozása azonban kudarcra végződött és ezzel megkezdődhetett Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683. szeptember 12-én a keresztény csapatok a Bécs melletti Kahlenbergnél győzelmet arattak a törökök felett és ez az előre nem várt, váratlan fordulat nyitotta meg az utat a 150 éves török uralom felszámolására. A kahlenbergi győzelem után a keresztény csapatok gyorsan meginduló ellentámadásba kezdtek. A sikerek hatására XI. Ince pápa védnökségével létrejött a Szent Liga, amelyhez csatlakozott Sobieski János lengyel király, a velencei köztársaság, majd 1686-ban Oroszország is.² A felszabadító háború, amely kb. 15 évig tartott, három szakaszban zajlott. A háború első szakaszában (1683-1686) a császári hadvezetés visszafoglalta Esztergom, Érsekújvár és Szolnok várát, végül 1686-ban az ország fővárosa, Buda is felszabadult. A Buda ostromában részt vevő három hadvezér – Lotaringiai Károly, Badeni Lajos és Miksa Emánuel – csapatai a

¹ A konferencián elhangzott előadás megjegyzetelt változata.

² PÁLFFY 2007, 470. és ÁGOSTON–OBORNI 2000, 224.

háború második szakaszában (1686-1689) is jeleskedtek. Ennek során sikerült felszabadítani Pécs, Szeged és Eger várát, de a legjelentősebb győzelmet 1687. augusztus 12-én a Siklóshoz közeli Nagyharsány mellett vívott ún. második mohácsi csata jelentette. 1688. szeptember 6-án Miksa Emánuel felszabadította Belgrádot is. A sikerek hatására Magyarország alföldi és horvát-szlavón területei felszabadultak, de néhány nagyobb török erődítmény mint Kanizsa, Szigetvár és Székesfehérvár még mindig török kézen maradt. 1687 őszén megkezdődött Erdély felszabadítása is, amelyet csupán a fogságból kiszabadult Thököly Imre próbált meg 1690 augusztusában tatár és havasalföldi csapatokkal megtartani az Oszmán Birodalom számára.³

A Badeni Lajos vezette császári haderő azonban kiszorította Erdélyből Thökölyt, ahová már soha többé nem térhetett vissza. Erdély új helyzetét a Habsburg Birodalomban az 1690-ben kiadott, majd végleges és megújított formájában 1691-ben elfogadott Diploma Leopoldinum szabályozta, amely Nagyszeben székhellyel egy kormányzótanácsot, Guberniumot hozott létre, élén a gubernátorral, aki Bánffy György lett, mellette Bethlen Miklós kancellár, Haller János kincstartó és Bethlen Gergely főgenerális tevékenykedett. I. Lipót szavatolta az erdélyi törvények megtartását és a négy bevett vallás (recepta religio) – katolikus, református, evangélikus, unitárius – szabad gyakorlását és békeidőben 100.000 Ft éves adót szabott meg. A diploma Erdélyt azonban nem Magyarországhoz csatolta, hanem önálló tartományként és egyben a magyar korona részeként a birodalomhoz kötötte.⁴ A Habsburg-dinasztia katonai sikerei és a győzelmek nyomán megszerzett presztízse azonban sértette Franciaország érdekeit, amely már a XVI. században I. Ferenc uralkodása alatt is szövetekezett az Oszmán Birodalommal V. Károly német-római császár ellen. XIV. Lajos sem tett másként, 1688-ban felmondta a négy évvel korábban megkötött regensburgi fegyverszünetet, és támadást indított a Habsburgok Pfalz tartománya ellen, ami a háború több mint egy évtizedes elhúzódását eredményezte, hiszen a Habsburg Birodalom kétfrontos háborúra kényszerült.⁵

A háború harmadik szakaszában, 1689-1697 között kulcsfontosságú magyarországi várakat – Kanizsa, Várad és Gyula – sikerült visszafoglalni. 1691-ben Badeni Lajos Szalánkeménél győzedelmeskedett a törökök felett, itt esett el Köprülü Musztafa nagyvezír és Zrínyi Miklós egyetlen fia, a 29 esztendőes Zrínyi Ádám.⁶ A háború legfényesebb győzelmét Jenő savoyai herceg (Eugén von Savoya, Savoyai Jenő) vívta Zentánál 1697-ben. A zentai diadal lehetővé tette a háború befejezését és a békekötést, amelyre a Szerém megyei Karlócán került sor 1699. január 26-án. A Szent Liga és II. Musztafa szultán által holland és angol

³ PÁLFFY 2007, 471. és FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 42–44.

⁴ FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 45–46.

⁵ FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 43.

⁶ IFJ. BARTA 1984, 11.

közvetítéssel megkötött béke 25 esztendőre szól. Magyarország, a Temesköz kivételével felszabadult a másfél évszázados oszmán uralom alól és Erdély is I. Lipót császár uralma alá került. (A békeszerződés területeket juttatott Oroszországnak, a velencei köztársaságnak és Lengyelországnak is). A szultán ígéretet tett, hogy lehetővé teszi a szabad kereskedelmet; nem támogatja a magyarországi Habsburg ellenes mozgalmakat, illetve azt is megígérte, hogy Thököly Imrét az Oszmán Birodalom belsejében telepíti le.⁷

Az uralkodó 1687-ben országgyűlést hívott össze. Az országgyűlés előtti hangulatra rányomta a bélyegét Caraffa tábornok eperjesi véstörvénytörvényseke, ahol 24 ártatlan köznemest és nagykereskedőt végeztek ki koholt vádak alapján.⁸ Az 1687. évi országgyűlésen a rendek lemondtak a szabad királyválasztás jogáról, elfogadták a Habsburgok örökös királyságát, Józsefet trónörökössé koronázták, és lemondtak az Aranybulla ellenállási záradékáról is. Buda 1686. évi visszafoglalása után a legfontosabb kérdés az volt, miként illeszkedjék be az ország a birodalomba. (Erdély helyzetét, amint már szó volt róla, a Diploma Leopoldinum szabályozta.) Az ország Habsburg Birodalomba való beilleszkedésével kapcsolatban a bécsi udvar és a magyar rendek elképzelései között jelentős különbségek voltak.

A legismertebb tervezetet egy héttagú bizottság dolgozta ki Kollonich Lipót egykori máltai lovag, győri püspök, majd bécsújhelyi püspök, később kalocsai, végül esztergomi érsek, a Magyar Kamara volt elnöke vezetésével 1688 júliusa és 1689 novembere között. A tervezet legismertebb passzusa az ún. germanizálási tétel: „a királyság vagy legalábbis annak nagy része fokozatosan germanizáltassék, a forradalmakra és nyugtalanságokra hajlamos magyar vér a némettel mérsékeltessek, s ezáltal természetes és örökös királya és ura iránti állandó hűségre és szeretetre neveltessék.”⁹ Noha a fenti mondat is bizonyítja, hogy Magyarország beillesztését a Monarchia érdekét figyelembe véve kívánták megvalósítani, és emiatt a történetírás élesen elítélte a Kollonich-féle tervezetet, de ritkán idézik a műből azokat a passzusokat, amelyek az ország érdekeit szolgálták volna, ha megvalósulnak, például a nemesség bevonását a közterhek viselésébe vagy a parasztság védelmét és a földesúri szolgáltatások pontos meghatározását. (Ez utóbbit majd a Mária Terézia-féle úrbérrendezés valósítja meg), vagy az elnéptelenedett vidékek nemcsak németekkel, de magyarokkal és más népcsoportokkal való betelepítését adókedvezmények fejében. (Ez végül meg is valósult.) De a tervezet szorgalmazta egy polgári és büntető törvénykönyv kidolgozását is.¹⁰ A másik ismert tervezetet az Esterházy Pál által vezetett rendi bizottság dolgozta ki, ez volt az ún. „Magyar Einrichtungswerk”. Kicsit leegyszerűsítve fogalmazva, ez a tervezet a Mohács

⁷ FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 44. és ÁGOSTON–OBORNI 2000, 232–233.

⁸ R. VÁRKONYI 1989, 84–85.

⁹ VARGA J. 1993, 20.

¹⁰ PÁLFFY 2007, 474.

előtti állapotokat akarta helyreállítani, igaz, modernizált formában. A tervezetben kiemelt helyet kapott a rendi és nemesi kiváltságok védelme. A bizottság javasolta, hogy az országot magyar titkos tanács kormányozza, a Magyar Kancelláriát cseh mintára szervezzék át, a főhivatali tisztségeket kössék magas iskolai végzettséghez, állítsanak fel egy 10 ezer fős állandó magyar hadsereget és egy határőrvidéket. A Magyar Kamara legyen az ország gazdasági életének irányítója, rendeljenek el réz- és nemesfém kiviteli tilalmat, vezessenek be egységes mértékrendszert, korszerű hitelrendszert és vezessék be az osztrák telekkönyvi nyilvántartást. Adóztassák meg a nemesség legalsó rétegét.¹¹ Egyik tervezet sem valósult meg a maga teljességében, de mind a kettőből valami, például a nemesi adómentesség megmaradt.

I. Lipót egy sor intézkedése azonban sértette az ország érdekeit és így akaratlanul előkészítette egy újabb Habsburg ellenes felkelést.

1688 decemberében Bécsben felállították az Udvari Kamara részeként a „Neoacquistica Commissio”-t, azaz az Újszerzeményi Bizottságot. A bizottság felállításának ideológiai alapját az adta, hogy az udvar úgy gondolta, mivel Magyarországot a császári sereg foglalta vissza, a visszafoglalt területekkel az udvar a fegyver jogán (*ius armorum*) rendelkezhet. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az egykori magyar földesurak csak abban az esetben kaphatták vissza birtokaikat, ha birtokjogukat oklevelekkel tudták bizonyítani és kifizették a fegyverváltásért, ami a birtok felbecsült értékének 10%-a volt. Erre minden birtokos nem volt képes, és az így elkobzott birtokokot az uralkodó hadvezéreknek, hadi szállítóknak, hivatalnokoknak és idegen főuraknak a kezére adta. Ez óriási felháborodást váltott ki országszerte, csakúgy, mint az ún. Militärgrenze, azaz a határőrvidék-rendszer felállítása. Ez az Udvari Haditanács által felállított új védelmi vonal, amely 1881-ig fennállt, az ország déli határsávján volt hivatott ellátni a törökellenes védelmet, hiszen a török veszély még korántsem múlt el. A rendek nem a védelmi rendszer felállításán háborodtak fel, hanem azon, hogy magyar végvári katonák helyett szerb határőröket telepítettek itt le, birtokhoz és kiváltságokhoz juttatva őket, miközben több feleslegessé váló végvárból szélnek eresztették a katonákat, akiknek így munka és megélhetés nélkül jelentős részük ismét jobbágyi sorba süllyedt. A határőrvidéken nem állították vissza a vármegyei közigazgatást, hanem az Udvari Haditanács felügyelete alá vonták, nem engedve beleszólást a rendeknek az itteni viszonyokba.¹²

A Jászságot és Kunságot mint újszerzeményi területet I. Lipót 1702-ben elzalogosította a Német Lovagrendnek. Korábban ezek a speciális önkormányzattal rendelkező területek a nádor jogi és katonai igazgatása alatt álltak.

Ugyanakkor eltúlozta a magyar történetírás a végvárok Habsburgok általi felrobbantásának nagyságrendjét. Valóban néhány feleslegessé váló, egykor jelentős

¹¹ R. VÁRKONYI 1989, 32–33.

¹² FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 47.

erődítmény, mint Eger és Kanizsa esetében sor került nagyobb robbantásokra, amit egyébként stratégiai okokból II. Rákóczi Ferenc is folytatott, de közben elkezdődött egy új, modern erőd- és kaszárnyaépítés is.¹³

Az elégedetlenséget jelezte az 1695-ben Bereg megyében, 1697-ben a Hegyalján kirobbanó parasztfelkelés, amelyhez a parasztokon kívül egykori végvári katonák is csatlakoztak. Igyekeztek vezetőnek megnyerni Rákóczi Ferencet, aki ekkor még elhárította a felkérést és Bécsbe távozott.¹⁴ A felkelést ugyan leverték, de az elégedetlenség nem szűnt meg, 1703-ban pedig kitört a Rákóczi szabadságharc, ami 1711-ig ismét hadiállapotokat teremtett az országban a rövid békeidőszak után.

Rákóczi hívő katolikus arisztokrata, az ország egyik legnagyobb birtokosa, birodalmi herceg volt, felesége a német Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnő, ennek ellenére állt egy zömmel protestánsokat tömörítő Habsburg ellenes mozgalom élére.

Célja volt a Habsburg-dinasztia eltávolítása a magyar trónról, az Erdélyi Fejedelemség újjáélesztése saját fejedelemsége alatt és szövetség XIV. Lajos francia királlyal. Céljai eléréséhez kiváló alkalmat kínált az 1701-(1704)-ben kitört spanyol örökösödési háború, tudniillik Habsburg II. Károly spanyol király 1700-ban meghalt, ezzel kihalt a Habsburgok spanyol ága. Örökségéért a franciák és a Habsburgok vetélkedtek. Rákóczi, a lengyelországi Brezánból 1703. május 6-án kiáltványban szólította fel Magyarországot minden nemes és nem nemes lakóját, hogy csatlakozzék a Habsburg-dinasztia elleni fegyveres harcra.

A gyorsan több tízezres haderővel rendelkező Rákóczi lehetőségei kedvezőnek tűntek, de néhány esztendő alatt kiderült, hogy csak a Habsburg Monarchia összeomlása esetén lett volna hosszabb távon reménye az önálló államépítésre, és mind a kül-, mind a belpolitikai reményei illúzióknak bizonyultak.

Az említett spanyol örökösödési háború miatt eleinte úgy tűnt, hogy külpolitikai lehetőségei kedvezőek. Azonban a Habsburgok győzelme 1704-ben Höchstädtnél a franciák felett, szertefoszlatta a francia segítségen alapuló katonai összefogást a Habsburgok ellen.¹⁵

Noha erdélyi, majd magyarországi vezérlő fejedelemmé is megválasztották Rákóczit, és az 1707-es ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, igazából nem sikerült államának nemzetközi elismertetése. Fenntartás nélkül hitt XIV. Lajos katonai, pénzügyi és diplomáciai támogatásában, ami komolyan sohasem valósult meg. Az 1708-ban bekövetkezett trencsényi vereség és Franciaország háború miatti egyre súlyosbodó katonai-gazdasági helyzete megghiúsította a franciákkal való szerződés kötést. A fejedelem tárgyalt Oroszországgal és az Osz-

¹³ PÁLFFY 2007, 476.

¹⁴ PÁLFFY 2007, 477.

¹⁵ PÁLFFY 2007, 480.

mán birodalommal is, de a segítségnyújtás elmaradt. A szabadságharc katonai, társadalmi és anyagi bázisa is egyre fogyatkozott. A kezdetben 70 ezer fős hadsereg ekkorra már 30 ezerre csökkent. Számptalan államépítési, gazdasági, katonai eredmény ellenére a szabadságharc hanyatló szakaszába ért, elkerülhetetlen volt a fegyverletétel és a békekötés. Barta János a szabadságharc bukásának okai között említi a megoldatlan társadalmi problémákat, a kedvezőtlen nemzetközi helyzetet és a katonai vereséget.¹⁶ Hogy a szabadságharcnak a katonai vereség ellenére mekkora jelentősége volt, azt a szatmári békekötés bizonyítja, amelyet 1711. május 1-én Károlyi Sándor kuruc generális – akit hosszú ideig a hazai történetírás és maga Rákóczi is árulónak tartott – és Pálffy János a császári-királyi hadak főparancsnoka közreműködésével kötöttek. Az adott helyzetben megkötött legnagyobb eredményt tudták elérni, annak ellenére, hogy Bécsben voltak olyan tábornokok, akik kemény megtorlásban akarták volna részesíteni a felkelőket. A békeszerződés azonban Rákóczinak és híveinek hűségeskü fejében általános közkegyelmet ígért, valamint birtokaik visszaadását.¹⁷ Rákóczi azonban nem élt a kegyelemmel, és elhagyta az országot, a törökországi Rodostóban fejezte be életét, hamvait 1906-ban hozták haza. A Habsburg-udvar belátta, hogy Magyarországot nem lehet az örökös tartományok mintájára beilleszteni a birodalomba, a magyar rendiség erősebb annál, hogy a döntéseknél negligálni lehessen. A békeszerződés garantálta a nemesi szabadságjogok és az 1681 óta érvényben lévő vallási törvények betartását. A szatmári béke megítélésében azonban a hazai történettudományban még ma sincs konszenzus. „Történelmi fejlődésünk mai távlataiból tekintve vissza 1711-re, úgy látjuk, hogy a Habsburg-dinasztia, a magyarországi rendek, Károlyi és Pálffy érdeke és nem az ország, még kevésbé a megszületendő magyar polgári nemzet érdeke kívánta meg, hogy 1711. május 1-én a nagymajtényi síkon mintegy tizenkétezer főnyi kuruc hadsereg földbe szúrjon egy híján másfél száz zászlót, letegye a fegyvert és örök hűséget esküdjön az akkor már két hete halott I. József császár és magyar királynak, valamint nem létező maradékainak. Az 1711. május 20-án ratifikált szatmári béke a szabadságharc résztvevőinek szempontjából látszólag kedvezően zárta le a hétesztendő küzdelmet...Károlyi a történelmi tények tanúsága szerint elpártolt Rákóczitól, megszegte esküjét, többszörösen is keresztezte a fejedelem politikáját...A szatmári békét kierősszakoló Pálffynak engedve megíúsította Rákóczi koncepcióját, hogy a szabadságharcot az általános európai békébe foglalt államszerződés szintjén fejezhessék be. A szatmári békét tehát a szegénylegénykatonák, tisztek, Rákóczihoz hű nemesek sora s a népi emlékezet joggal tekintette árulásnak.”¹⁸ A II. Rákóczi Ferenc monográfiából idézett sorok a kötet 3., legújabb kiadásában már nem pontosan így szerepelnek, az árulás kifejezés elmarad, de a

¹⁶ IFJ. BARTA 1984, 27.

¹⁷ PÁLFFY 2007, 485.

¹⁸ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 1976, 351–352.

szabadságharc és a szatmári béke megítélése alapvetően nem változott.¹⁹ Más történészek mint pl. Szakály Ferenc, Pálffy Géza és Ifj. Barta János ezt másként látják. Szakály szerint az adott külpolitikai helyzetben még katonai győzelem esetén sem remélhettek többet, mint amit a szatmári békében Károlyi és Pálffy elértek.²⁰ Barta János úgy véli, a szatmári békének köszönhető, hogy Magyarország 18. századi történelme nem úgy alakult, ahogy azt a 17. században Bécsben tervezték.²¹ Pálffy Géza is a lehető legjobb kompromisszumnak tartja a szatmári békét, már csak azért is, mert a szabadságharc alatt sem sikerült a társadalom egészét Rákócziinak maga mögé állítania, ezért a vereség elkerülhetetlen volt. A főpapság és a főnemesség jelentős része a Habsburgok hűségén maradt, hasonlóan a szászokhoz, sőt a szabad királyi városok egy része, mint pl. Buda, Pest, Sopron, sem csatlakozott Rákóczihoz. Tehát a vereségnek nemcsak katonai és diplomáciai okai voltak, hanem társadalmiak is.²² Én magam is azt gondolom, hogy a szatmári béke az adott pillanatban a lehető legjobb kompromisszum volt Magyarország számára.

A szatmári béke a hosszú hadiállapotnak véget vetett, megkezdődhetett az ország újjáépítése, igaz a Habsburg Birodalmon belül, de annak egyik legerősebb tagjaként. A 18. században, ha folytatott is háborút a dinasztia, azok nem az ország területén zajlottak, tehát hosszú időre valóban megteremtődtek a fejlődés feltételei. III. Károly levele, amelyet Wratislaw grófnak írt, jellemzi Magyarországgal kapcsolatos uralkodói elképzelését: „Az az akaratom és különösképpen arra kell ügyelni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb megértéssel kell bánni, s elejét kell venni azon panaszának, hogy a németek elnyomják. Meg kell mutatni a magyaroknak, hogy őket pártatlan igazsággal és szeretettel akarják kormányozni.”²³

Az első országgyűlésre 1712-1715-ben került sor,²⁴ amelyet az új uralkodó – császárként VI., magyar királyként III. Károly (1711-1740) – hívott össze, ekkor került sor a koronázásra. Rákóczi és a száműzetésbe vele tartó társait hazaárulónak nyilvánították. Az 1715-ben bezárult országgyűlés törvényei látszólag biztosították Magyarország kormányzati önállóságát a birodalmon belül: megerősítették a rendek jogait, előírták az országgyűlés háromévenkénti összehívását, fenntartották a Magyar Kancellária és a Magyar Kamara függetlenségét, becikkelyezték a szatmári béke pontjait, felszámolták a rosszhírű Újszerzeményei Bizottságot, törvénybe iktatták az állandó hadsereg felállítását, és ellátására adót szavaztak meg, ugyanakkor megtartották a nemesi adómentesség hivatkozási alapjául szolgáló nemesi felkelést. Országos adóösszeírást rendeltek el az adózók számbavételére. Az ország-

¹⁹ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 455–468.

²⁰ SZAKÁLY 1990, 307.

²¹ IFJ. BARTA 2000, 24.

²² PÁLFFY 2007, 482.

²³ IFJ. BARTA 2000, 26.

²⁴ Az 1712–15. évi országgyűlésre lásd: IFJ. BARTA 1984, 67–73. és uő. 2000, 26–27.; KOSÁRY 1990, 32.; KATUS 2007, 497.

gyűlés kimondta, hogy amennyiben a Habsburg-dinasztia férfiágon kihal, a rendek ismét szabadon választhatnak uralkodót, tudjuk, ez nem így alakult. Az országgyűlésen az esztergomi érsek hercegi címet kapott, innen származik a hercegprímás elnevezés.

A vallási kérdésekben azonban az uralkodó szabad kezet kapott, III. Károly fenntartotta az 1681-es soproni országgyűlés végzéseit, amelyek a megyénként kijelölt két-két artikuláris helyre korlátozták a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Emellett országgyűlés jóváhagyása nélkül dönthetett az uralkodó a hadiadó kivetéséről. Erdélyt és a határőrvidéket továbbra is külön igazgatták. A Német Lovagrend birtokában maradtak továbbra is a jász és kun kerületek, mert nem volt pénz a visszaváltásukra. A valóságban a magyar kormánysszervek jelentősége és az ország ügyeibe való beleszólása csökkent, egyre kevesebb szerep jutott a nádornak és a rendi főméltóságoknak. De a 17. századi, főként I. Lipót uralkodása alatti abszolutisztikus kísérletekhez képest jóval kedvezőbb helyzet alakult ki. Megszűntek a fegyveres konfliktusok, helyreállt a rendi dualizmus.

Az Oszmán Birodalom 1715-ben megtámadta Velencét, 1716-ban a Habsburgok szövetséget kötöttek a városállammal, és ezzel kitört az újabb török háború, amelyben sikerült visszaszerezni Belgrádot és vele együtt Észak-Szerbiát, Olténiát, Temesközt és a Szerémség keleti részét. 1718-ban a pozsareváci békében a Porta végleg lemondott ezekről a területekről. A történelmi magyar határtól délre fekvő balkáni szerzemények azonban az 1737 és 1739 közötti sikertelen török háborúban elvesztek.²⁵

Az 1718-ban visszaszerzett Temesközt (vagyis a Bánságot) a bécsi központi kormányhatóságok alá rendelték. A Claudius Mercy gróf által megszervezett bán-sági adminisztráció, élén az Országos Igazgatósággal, részben az Udvari Haditanács, részben az Udvari Kamara felügyelete alá tartozott, amit a rendek sérelmeztek.

De kétségtelen, hogy az akkoriban modernnek számító kamarai és katonai igazgatás hatékonyan tevékenykedett a lakatlan és elpusztult terület újratelepítésében, valószínűleg sokkal hatékonyabban, mint a magyar megyei adminisztráció tette volna. A Temesi Bánságot 1778-ban Mária Terézia csatolta vissza Magyarországhoz s területén kialakította Torontál, Temes és Krassó vármegyéket.²⁶

A szatmári béke rendezte Magyarország és a Habsburgok egyéb országai közötti államügyi kapcsolatokat. Erre akkor került sor, amikor a Habsburg-ház férfi ágon várható kihalása fenyegetett és felmerült a nőági örökösödés törvénybe iktatása. Már 1703-ban a Habsburg-ház titkos családi megállapodása, a Pragmatica Sanctio előírta, hogy a férfiág kihalta esetén az örökösödés az elsőszülöttség rendjének megtartásával, a nőágra szálljon. III. Károly 1713-ban ezt annyiban módosí-

²⁵ KOSÁRY 1990, 37–38.

²⁶ KATUS 2007, 495–496.

totta, hogy amennyiben fiú örökös nélkül halna meg saját leányai lesznek az utódai, nem pedig József és Lipót lányai. Amikor 1717-ben megszületett Mária Terézia és fiú örökös nem volt, ismét előtérbe került az örökösödés kérdése. 1720 és 1722 között az osztrák és cseh rendi gyűlés is elfogadta a nőági örökösödést, amelyet az 1722-ben összehívott magyar rendi gyűlés is megszavazott.

A nőági örökösödés mellett a rendek elfogadták, hogy Magyarország és az örökös tartományok „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” a birodalom részei. Az országgyűlésben elfogadott törvények ismét kimondták a nemesek ősi jogait és adómentességét.

Az 1722/23-ban elfogadott Pragmatica Sanctio két évszázadra alapja lett a Magyarország és a Habsburg-dinasztia, illetve annak osztrák és cseh örökös tartományai közötti közjogi viszonyoknak. Ahogy Deák Ferenc mondta, „tulajdonképpen ez alapította meg valójában a monarchiát, ez képezi a trón szilárd alapját, és a magyar államjognak ez a legfontosabb biztosítója.”²⁷

Az 1722/23. évi országgyűlés átszervezte és korszerűsítette a magyarországi bírósági rendszert, többek között létrehozta a Helytartótanácsot, az Országos Biztosságot és az Országos Levéltárt, illetve a külföldről érkező telepeseknek nyújtandó adókedvezményeket is törvénybe iktatták.

Károly ezen kívül már csak egyszer, 1728/29-ben hívott össze országgyűlést, így ezúton a katonai hozzájárulások ügyében is a rendek nélkül döntött. Ennek ellenére nyílt nemesi felkelésre nem került sor. Egyébként ez az országgyűlés a vallási vitáktól volt hangos. A vallási kérdések megoldására adta ki az uralkodó a vallásügyi rendeletét a Carolina Resolutio-t. Ennek értelmében a protestánsok továbbra is az 1681-ben kijelölt artikulás helyeken gyakorolhatták vallásukat, a protestáns lelkészeket a katolikus canonica visitatio alkalmával ellenőrizték, egyes házasságot csak katolikus pap köthetett és az állásukat elfoglaló hivatalnokok számára kötelező volt az ún. dekretális eskü, amely magában foglalta Szűz Mária és a Szentek említését. A katolikus hitet elhagyókat pedig megbüntették.²⁸

A már említett második sikertelen török háború után jelentősebb esemény nem volt Károly uralma alatt. 1740 októberében váratlanul megbetegedett és meghalt. Hirtelen halálát a kortársak közül többen is gombamérgezésnek tulajdonították: „Egy tál gomba, amely megváltoztatta Európa sorsát” – mondta szellemeesen Voltaire.²⁹ Károly abban a hitben hunyta le örök álmra a szemét, hogy az örökösödés kérdését végleg és megnyugtatóan elrendezte. Mária Terézia örökölte országait, de a nőági örökösödés a német-római császári címre nem vonatkozott. Egyet érthetünk Szekfű Gyulával, aki a következőket írta: „Mária Teréziával a Habsburg-háznak egyik legnagyobb uralkodói személyisége lépett Magyarország trónjára,

²⁷ Deák Ferenc beszédei. III. Idézi: KATUS 2007, 497.

²⁸ IFJ. BARTA 2000, 32.

²⁹ IFJ. BARTA 2000, 36.

[...] az egyetlen asszony, aki a magyarság történetére iránytadó, elhatározó befolyást gyakorolt.”³⁰ 26 évesen lépett trónra, határozottságának, kiváló uralkodói kvalitásainak meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom egységét sikerült megőriznie, ugyanis trónra lépésekor azonnal a támadások keresztútjába került. I. József lányainak férjei, Károly Albert bajor és Frigyes Ágost szász választófejedelem igényt tartottak a Habsburg örökségre. II. Frigyes porosz uralkodó pedig Sziléziát, a birodalom legfejlettebb tartományát akarta megszerezni. Károly Albert elérte, hogy 1742-ben a birodalmi rendek őt, és ne Mária Terézia férjét, Lotharingiai Ferencet válasszák meg német-római császárrá. 1741-ben fennállt a birodalom szétesésének veszélye. Az európai hatalmak pedig bíztak a magyar rendek Habsburg-ellenességében, és abban, hogy kihasználják a kedvező alkalmat a birodalomból való kiválásra. Nem így történt. Amikor II. Frigyes megtámadta Sziléziát és ezzel kitért az örökösödési háború (1741-1748.), Mária Terézia, a magyar rendek segítségét kérte. Az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen megkoronázták Mária Teréziát, a magyar rendek „életüket és vérüket” ajánlották fel uralkodójuknak, és valóban a magyar fegyverek, a közel nyolcvan ezer fős magyar hadsereg nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy noha Szilézia elveszett a birodalom számára, de egysége megmaradt. Cserében a királynő elfogadta a nemesek adómentességét, elismerte, hogy Erdély „a magyar királyság szent koronájához tartozik”, és megígérte, hogy az országot érintő ügyekben magyar tanácsosainak segítségével fog dönteni. 1745-ben meghalt Károly Albert, és most már a birodalmi rendek Mária Terézia férjét választották meg császárukul. (1437-től kezdve a Szent Német Római Birodalom megszűnéséig, ezt a három évet leszámítva, mindig a Habsburg dinasztia tagjai töltötték be a császári címet.) Az örökösödési háborút lezáró 1748-as aacheni béke értelmében a poroszok kezére került Szilézia, de a Habsburg-birodalom fennmaradt.³¹ Érdekes kérdés Magyarország magatartása az örökösödési háborúval kapcsolatban. Alig három évtizeddel a Rákóczi szabadságharc leverése után Magyarország királynője mellé állt. Mi lehetett vajon ennek az oka. Természetesen szerepet játszhatott a nemesek lovagiassága, hogy bajba jutott uralkodóján segítsen. De valószínűleg ennél fontosabb volt, hogy a segítségnyújtás fejében a rendek biztosítva láthatták kiváltságaik fenntartását, pozíciójuk erősödését. Nyilván szerepet játszott az a szempont is, hogy Magyarország is számíthatott a Habsburg Monarchia védelmére a török ellen.³²

Mária Terézia 40 éves uralma még a Habsburgok magyarországi uralmát elutasító „kuruc” történetíróktól is kedvezőbb értékelést kapott, mint családjának korábbi és későbbi uralkodói. A királynő uralmának bemutatása, további intézkedései kívül esnek azon az időszakon, amelynek bemutatására felkérést kaptam.

³⁰ SZEKFÜ 1943, 488.

³¹ KATUS 2007, 501–502.

³² IFJ. BARTA 2000, 134.

BIBLIOGRÁFIA

ÁGOSTON–OBORNI 2000

ÁGOSTON Gábor–OBORNI Teréz: *A tizenhetedik század története*. Budapest, PANNONICA, 2000.

FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000

FODOR Pál–OBORNI Teréz–PÁLFFY Géza: Politika és hadügy a török korban (1526-1699). In: *Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526-1790*. Budapest, KOSSUTH, 2000. 7–48.

IFJ. BARTA 1984

IFJ. BARTA János: *A kétféjű sas árnyékában*. Budapest, GONDOLAT, 1984.

IFJ. BARTA 2000

IFJ. BARTA János: *A tizennyolcadik század története*. Budapest, PANNONICA, 2000.

Deák Ferenc beszédei 1889

Deák Ferenc beszédei. III. 1861–1866. Összegyűjtötte KÁNYI Manó. Budapest, 1889.

KATUS 2007

KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711-1918). In: *Magyarország története*. Főszerk. ROMSICS Ignác. Budapest, AKADÉMIAI, 2007. 488–773.

KOSÁRY 1990

KOSÁRY Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*. Beilleszkedés Európába II. Budapest, HÁTTÉR LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ, 1990.

KÖPECZI–R. VÁRKONYI 1976

KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, GONDOLAT, 1976.

KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004

KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, OSIRIS, 2004.

PÁLFFY 2007

PÁLFFY Géza: Magyarország két világbirodalom határán (1526-1711). In: *Magyarország története*. Főszerk. ROMSICS Ignác. Budapest, AKADÉMIAI, 2007. 307–488.

R. VÁRKONYI 1989

R. VÁRKONYI ÁGNES: A Habsburg Birodalom berendezkedése Magyarországon (1686-1703). In: *Magyarország története tíz kötetben*. 4. kötet, 1686-1790. Szerk. EMBER Győző–HECKENAST Gusztáv. Budapest, AKADÉMIAI, 1989. 83–99.

SZAKÁLY 1990

SZAKÁLY Ferenc: *Virágkor és hanyatlás, 1440-1711*. Magyarok Európában II. Budapest, HÁTTÉR LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ, 1990.

SZEKFŰ 1943

SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*. IV. 7. kiadás. Budapest, 1943.

VARGA J. 1991

VARGA J. János: Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk.” *Századok füzetek 1*. A Századok 1991. évi (125. évf.) 3-4. számából. Budapest, 1993, 3–40.